

A névelőről a nyelvhasználat fejlesztéséért

A mindinkább életre mozduló, ugyanakkor sebek sokaságából vérző közoktatási alapdokumentumunk, a Nemzeti Alaptanterv (NAT) anyanyelvi ismereteinek szemrevételezésekor egyértelmű megnyugvással rögzíthetjük: *szövegszemléletű* szakember rögzítette az első gondolatokat. Ám ahogy haladunk előre az olvasásban s elemzésben, egyre fogyatkozik a reményünk. Az úgynevezett elsődleges, vagy alapszófajok (= ige, főnév, melléknév, számnév) még megemlíthetők. Aztán se leíró szemlélet, se funkcionális megközelítési mód, se történeti alapállás, de még a legtermészetesebbnek látszó kommunikációs stratégiát sem lelhetjük fel. Pontosabban: a mesebeli okos lány esete idéződik fel, tudniillik van is, nincs is. Talán az esetlegesség volt a szerző(k) rendezőelve?

Minden kertelés nélkül rögzítenem kell, hogy a *kötőszó*, a *névtutó*, a *módosítószó*, az *indulatszó* és a *határozószó* terminus technicusok még leírva sincsenek benne a fentiekben már (finoman) minősített alapdokumentumban. A *névmások* közül csak a *személyes* tűnt érdemesnek a megemlítésre. Az igemódoknak sem volt szerencsés csillagzatuk. Hogyan lehet ezek nélkül bemutatni a ragozási rendszereket? Miért marad említetlenül – egy ilyen jelentőségű alpmunkában! – a birtoklás, a birtokviszony? Lehet így eredményes szövegszemléletet tanítani, pontosabban: *megtanítani*? S még egy, nem elhanyagolandó nyelvészeti kérdést kell érintenem anyanyelv-pedagógiai aspektusból. B. Fejes Katalin nagy populációjú kutatásainak és saját tanítási gyakorlatának, valamint a nyelvtudomány korszakos jelentőségű eredményeinek figyelembevételével készítette el a 2. osztályosok részére méltán sikeres Anyanyelvünk című könyvét, amelyet 1979 óta használ a tanítóság. Ők és a növendékeik tudják –, hogy a mondatok fajtáit (több szempont mellett) a *beszélő szándéka* alapján s nem tartalmilag elemezzük.

Amikor a fent jelzett, nem kevés keserűséggel járó szemvételezést végeztem, mint derült égből a villám, csapott belém az alapdokumentum (NAT) 3. bekezdése, íme: „A NAT követelményeit a *demokrácia* értékei hatják át. (...), mert a minden ember számára nélkülözhetetlen általános műveltségnek azokat a továbbépítő *alapjait* tartalmazza, amelyeket valamennyi magyarországi iskolában az 1–10. évfolyamokon figyelembe kell venni, s amelyek elsajátítására minden tanuló jogosult. (...)”

Szakmai illetékességgel jelentem ki, hogy az általam itt és most hiányolt anyanyelvi (= nyelvtani) ismeretek az 1–10. évfolyamok nélkülözhetetlen elemei. Akkor ki sértette meg a NAT követelményeit, jelesül például a demokráciát, illetőleg minden tanuló jogosultságát?

Dolgozatomban nemcsak a tanítási gyakorlatot megnehezítő problémákra kívántam rámutatni, hanem a tanítási gyakorlat meglévő értékeit is erősíteni. A továbbiakban ezekről lesz szó.

Korunkban, amikor lépten-nyomon idegennyelvű kommunikációra nyílik alkalmunk, kristályosodik ki anyanyelv-pedagógiai gyakorlatunkban, hogy Takács Etel miért is szorgalmazta például a főnév és a névelő együtt tanítását. Mert így érvényesül e szófajkapcsolat funkciója; mert a névelő nem mindegyik nyelvben természetes elem.

Ne restelljük áttekinteni, alkalmazni az alábbiakat nyelv(tan)tanításunkban, (anya)nyelvhasználatot fejlesztő munkánkban!

A NÉVELŐ

(Articulus)

A főnév és a jelzős főnév, valamint a főnévként használt kifejezés előtt álló *a*, *az*, *egy* szót névelőnek nevezzük. Fogalmi tartalma nincs, toldalék nem járul hozzá.

Egyszer volt, hol nem volt, még *az* Óperenciás-tengeren is túl, ahol *a* kurta farkú malac túr, volt egyszer *egy* szegény ember, s annak *egy* pöttömnyi fia. Ez *a* szegény ember *egy* napon úgy döntött, ki-megy *az* erdőbe fáért. (...)
(Ismeretlen szerzőjű mese)

<i>az</i> Óperenciás-tengeren	ismert személy
<i>a</i> kurta farkú malac	vagy
<i>a</i> szegény ember	dolog
<i>az</i> erdőbe	határozott megnevezései

A mássalhangzóval kezdődő szavak előtt *a*, míg a magánhangzóval kezdődő szavak előtt *az* határozott névelő áll, mivel a fogalmat határozottá teszik. Az *a* névelő használatával a mássalhangzó-torlódást, míg az *az* névelővel a magánhangzó-torlódást kerülheti el a magyar nyelv.

<i>egy</i> kurta farkú malac	ismert személy
<i>egy</i> szegény ember	vagy
<i>egy</i> pöttömnyi fia	dolog
<i>egy</i> nap	határozatlan megnevezései

Az *egy* szó határozatlan névelő, mert a főnevet mint közelebről meg nem határozottat jelöli meg.

A határozott és a határozatlan névelő is a vele kapcsolatban szóval, kifejezéssel jelölt fogalomra utal, szórendi helye kötött.

Az emberélet útjának felén
egy nagy sötétlő *erdőbe* jutottam,
mivel *az* igaz utat nem lelém.
(Dante)

A határozott névelő funkciói:

a) Főnevesít más szófajokat:

A szürke és *a kék* szép szín.
Az öt számnév.

b) Faji jellegre utal:

A szerelem elvakít.
Az ember esendő.

c) Egyediesít:

Csúszós *a járda*.
A vőlegény is megérkezett.

Határozatlan a főnév, ha

a) névelő nélkül használjuk:

Gólya szállt a kéményre. (Vagyis nem másfajta madár.)

b) *egy* névelővel látjuk el:

Egy gólya szállt a kéményre. (Nem tudjuk, hogy melyik a gólyák közül.)

A magyar névelők (*a*, *az*, *egy*) belső keletkezésű viszonyszók, nyelvi elemek.

a) Az *az* távolra mutató névmásból fejlődött úgy, hogy elvesztette a nyomatékát, majd a főnévben kifejezett fogalom meghatározottságának jelölésére vált alkalmassá:

b) Az *egy* a határozott „*egy*” számnévből keletkezett hangsúlytalanodással, jelentésváltozással:

A magyar nyelv történetének korábbi századaiban mássalhangzóval kezdődő szó előtt is az *az* névelőt használták:

az kenyeret – *a* kenyeret

Abrakot és szénát kér *az* lovainak.

Hogyan különböztessük meg a névelőt más szófajoktól?

Elemzéssel, helyes hangsúlyozással!

Mert elmenne, el is bujdosolna,
Ha *az* édesanyja előtte nem volna;

(*Arany János*)

Az a baj, hogy múlik az idő.
(*Köznyelv*)

Az Arany-idézetben az *az* szó névelő, a köznyelvi példában *az* pedig mutató névmás. Megállapíthatjuk, hogy az *az* határozott névelő és az *az* mutató névmás alakilag megegyező, kiejtésük azonban különböző, mivel a névelő hangsúlytalan, a mutató névmás viszont hangsúlyos.

Egy, csak *egy* legény van talpon a vidéken...

(*Arany János*)

No csak hitvány *egy* élet
Az a komédia!

(*Petőfi Sándor*)

Az első példa *egy* szava határozott tőszámnév, míg a Petőfi-idézetben kiemelt *egy* határozatlan névelő. Elmondhatjuk, hogy az *egy* számnév és az *egy* határozatlan névelő alakilag megegyeznek. Ugyancsak a hangsúly alapján tudjuk megkülönböztetni őket, vagyis a hangsúlyos *egy* számnév, a hangsúlytalan *egy* szó névelő.

Napjaink közéleti nyelvhasználata egyre gyakrabban hagyja el a határozott névelőt. A határozott névelő elhagyásakor a kifejezés bizonytalanságot, illetőleg értelmi kettőséget közöl.

Székekre ülni tilos!

Hol? Sehol sem? Még otthon sem? Akkor mire szabad ülni? Ez a felirat általános tiltást fejez ki. Helyesen:

A székekre ülni tilos!

A határozott névelő helyes használatának az általánosan ismert szabályai:

a) A vezetéknevek előtt nem állhat névelő, mivel maga a tulajdonnév már határozott:

Ismerem Harciékat. Intgettünk Vidékiéknek.

Az utóneveket (keresztneveket) is névelő nélkül említjük:

Találkoztál már Zsókéval? Telefonált-e Kata?

A bizalmasabb nyelvhasználatban előfordulhatnak a személynevek névelővel is:

Nem kell neki bor, galuska,
De bezzeg kell *a* Juliska!

(*Vörösmarty Mihály*)

– Kik a barátaid, Dávid?

– *A* Rác, *a* Takács és *a* Gyuri.

(*Köznyelv*)

A jelzős személynevek előtt kitesszük a névelőt:

a zárkózott Madách; *a* lírikus Arany; *az* intellektuális Radnóti

b) Határozott névelőt használunk a következő esetekben.

Hegyek:

a Kárpátok; az Ural.

Tavak, folyók, tengerek:

a Balaton; az Ob; a Bajkál-tó; az Ipoly; a Csendes-óceán; az Atlanti-óceán.

Tájak, határnevek:

a Drávaszögben; az Ipolyság vidékén; a Szemye határában.

Utak, utcák terek, dűlők, hidak:

a Dózsa György úton; a Széchenyi utcában; a Hősök terén; a Békásparti dűlőben; a Szabadság hídon.

Címek:

olvasom a Magyar Nyelvőrben; járatom az Élet és Irodalom című folyóiratot.

Intézménynevek:

a Magyar Nemzeti Bank; az Országos Széchenyi Könyvtár.

A határozatlan névelő használatával kapcsolatban az alábbiak a legfontosabbak.

a) Ki kell tennünk a határozatlan névelőt köznévi értelemben használt személynevek elé:

Olyan, mint egy Hannibál. Egy Petőfi veszett el benne.

b) Nem hagyhatjuk el, ha határozatlan mennyiséget, mértéket jelentő kifejezés van a mondatban:

Hozz egy kevés vizet! Egy marék föld volt a jussa.

Ha a névelőt elhagyjuk vagy hangsúlyozzuk a fenti példákban, akkor megváltozik a közlés tartalma.

c) Lehet névelőt használni a nyomatékos felkiáltást tartalmazó jelzős szerkezetekben is:

Gyönyörű egy előadás! Remek egy állás!

FELADATOK

1. a) Gyűjtsétek ki a névelőket az alábbi mondatokból!

b) Nevezzétek meg, hogy melyik névelő milyen fajtájú!

Élt egyszer egy faluban egy öregasszony. Volt neki egy fia. Amkor a fiú felcseperedett, így szólt az anyjához: „Édesanyám, elmegyek én ebből a faluból az Óperenciás tengerre.”

c) Fordítsátok le a tanult idegen nyelvre az előbbi meserészletet!

2. a) Milyen névelő van a következő balladasorban?

Megöltek egy legényt hatvan forintjáért.

b) Mondjátok el a tanult idegen nyelven is az idézetet!

3. a) Melyik mondatban van névelő? Indokoljátok meg, hogy miért névelős a szerkezet!

Rám ezer virággal

Szórtad a tavaszt

S égi boldogsággal

Fűszerezted azt.

(Csokonai Vitéz Mihály)

Varrd meg azt a zászlót, feleségem!

(Petőfi Sándor)

Árva gólya áll magában

Egy teleknek a lábában, (...)

(Arany János)

Tünderországban híre sincs a télnek (...)

(Petőfi Sándor)

Az igaz, hogy nem is lett semmi bántása (...)

(Petőfi Sándor)

Egy fecske nem csinál tavaszt.

(Közmondás)

Szép köszöntésnek szép a felelete.

(Közmondás)

Egy fazékban főznek.

(Közmondás)

Lelkünkre így ül ez a kor.

(József Attila)

b) Hogyan mondjátok a tanult idegen nyelven azokat a fenti példákat, amelyekben névelő szerepel?

4. a) Mi a hiba az alábbi mondatokban?

b) Mondjátok helyesen magyarul a következő példákat!

c) Fejezzétek ki a tanult idegen nyelven a kijavított magyar mondatokat!

Füre lépni tilos. Madách Színház Kamaraszínházába megyünk estére. Illetékes hivatalok nem engedélyezték az építkezést. Keveset alszom. A fiam egy jó apa. A mangó egy gyümölcs. Más program nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

5. Mit szerettek enni vagy inni? Egészítsétek ki ezt a listát, majd próbáljátok mondani a tanult idegen nyelven!

egy pár virslit mustárral, tormával;

egy adag csirkét rizzsel;

egy tányérnyi _____ tejföllel;

egy pohár _____ szódavízzel;

egy csésze _____ mézzel;

egy fej _____ cukros ecettel;

egy maréknyi _____ porcukorral;

egy szelet _____ meggyes _____;

egy tálnyi _____ ecettel;

egy tábla _____;

egy üveg _____.

6. a) Emeljétek ki a névelőket!

b) Tegyétek át a tanult idegen nyelvre a névelős szerkezetet!

– Halló, te vagy az, barátnóm? Mégy az operába?

– Természetesen, hiszen megvettem a jegyet is.

– Az új selyemruhádát veszed fel?

– Azt a virágmintást.

– Nem lesz az egy kicsit feltűnő?

– Az én véleményem szerint nem harsányak a ruhám színei.

– Adhatok egy jótanácsot a cipőddel kapcsolatban?

– Egy udvarias javaslattal engem nem lehet megsérteni.

– A fehér szandáloed olyan szép! Nem azt húzod fel?

– Talán mégsem, mert az nagyon magas sarkú. Én egy alacsonyabb sarkúban jobban érzem magam a színház nézőterén.

7. a) Gyűjtsétek ki a névelős szerkezeteket!

b) Fordítsátok le a tanult idegen nyelvre a kigyűjtött példákat!

A szobában van egy szögletes, citromsárga asztal. Az asztalra egy lila, gömbölyű vázát tettem a barna olvasólámpám és egy kisméretű, zöld gyertya mellé. A vázámban egy piros és egy fehér szegfű árválkodik egy sárga rózsza társaságában. Az asztalomon a kedvenc fekete macskám terpeszkedik, a szájában tart egy kék ceruzát.

Aki ezeket a mondatokat egy halvány mosoly nélkül olvasta el, az bizonyára a névelőket kereste egy megszállott nyelvészként. Következzék most egy kis lazítás!

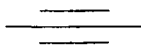
IRODALOMJEGYZÉK

Bencédy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné: *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985.

Deme László: *A beszéd és a nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1984.

Galgóczi László: *A magyar nyelv I.* (A nyelvi rendszer. A szöveg, a mondat és a szófajok.) MOZAIK Oktatási Stúdió, Szeged, 1992.

H. Tóth István: *Magyar nyelv az általános iskola 8. osztálya számára*. (Alkotó-szerkesztő: Zsolnai József.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997.

TISZTELT ELŐFIZETŐINKHEZ !

Bízva bízunk abban, hogy továbbra is töretlen támogatói, előfizetői maradnak lapunknak. Ennek reményében kérünk minden kedves Előfizetőnket, régieket és újakat, hogy az 1999. évi előfizetési díjat, az 500 forintot, az alábbi számlára befizetni szíveskedjék: OTP Csongrád Megyei Igazgatóság, Szeged, Módszertani Közlemények, 11735005-20003933. De örömmel vesszük már a 2000. évi előfizetéseket is!

A MÓDSZERTANI KÖZLEMÉNYEK SZERKESZTŐSÉGE
ÉS KIADÓHIVATALA